

דפים נפנקס חדש

דף ראשון

בימים אלה, שבהם נכפית עלינו סוף-סוף ההתפכחות, כשאנו נאלצים אחרי שנים של רמייה עצמית לסגל עצמנו מחדש להכרת ממדינו ה"אמיתיים", לשוב מן הראייה האנאלוגית אל החשיבה הלוגית, מן התדמית אל האמת, משתרע לפיגו גם גופו ה"תרבותי מונמך, דל, מאור באור ה"בלתי-מחניף של בוקר לא-שמישי. כמו בתחומים האחרים, ואף יותר מאשר כהם, מצטמקים באור הזה ממדי ה"הישג והכיבוש ומתבלטת העזובה, גיכרים שחצי השממה הגדולים, ה"מקיפים אצלנו כל אי של מעשה תרבותי נכון. שחצי השימון האלה — מהם שלא נכבשו לתרבותנו מעולם ומהם שנכבשו ושוב נתפראו דווקא בימי המלך ותשואת המעשה של דור המדינה — מתגלים בכל גיזרה מ"גיזרות המעשה התרבותי-האמנותי ש"לנו, אך בשום מקום אין מרחבם ו"ערייתם ניכרים כשם שהם גיכרים ב"ספרות, דווקא משום שבספרות הבאנו עימנו לארץ מסורת מגובשת פחות או יותר, נכסי יצירה גדולים, ובעיקר תרבות לשונית מורכבת, אין טעם להשתעשע דווקא עתה באידיאליזאציה של העבר הספרותי הקרוב שלנו. הספרות העברית שלפני ארבעים ו"ששים ושמונים שנה היתה עמוסת הסכולים ורצופת מגבלות, ויוצריה — בבהרי העין ובנאמני-האמת מדובר — הכירו בהם והגדירו בכל חומר-הם, ההישגים הספרותיים האמיתיים ביותר שהיו לנו אצלנו לא היו משוהי ריים מהם. הביקורת האינפואליציונית על יצירת עגנון חסיב לעשות, למשל, אם התפנה לשעה מציד הסמלים ו"קחת האינטרפרטאציות שלה, ותהי מסר ברצינות להערכת נושא העיון שלה, מבלי לפסוח על מגבלותיו ה"חמורות ומבלי להתעלם מהמון ה"מבויים הסתומים המסתבכים סביב דרכי המלך שלו. האינטרפרטאציות הדקדוקניות של הפואמות של ביאליק חייבות גם הן למצוא לעצמן תשובת משקל בביקורת של הערכה, שלא תירטע מסימון החולשות המהותיות בצד ההישגים-המוהרים. עם זאת, אי-אפשר שלא לראות, שספרותנו זו שלפני ארבעים וששים שנה — אולי דווקא משום מודעתה למיגבלותיה — היתה ביחס להמשכיה, העובכיים כספרות עולם לעומת ספרות פרובינציה, כ"מערכת תרבותית מטרופוליטאנית ל"עומת נשפיי-קריאה של ערי-שדה. הרי דאה באמת זו אין פירושה התכחשות לגילויי כשרון בודדים, מבריקים בפני עצמם, או אף לסימנים של התפתחות מאורגנת בפניה זו או אחרת. פירושה הכרה במצב היסוד של ספרותנו כיום בכל פראותו ועליבותו ובהשפעתו ה"בלתי-נמנעת גם על שיעור התלגותם של הכשרונות הבודדים או על כיוון מהלכה של ההתפתחות המאורגנת, שכלל שהיא מתעצמת והולכת מצידה תאחד כן מתבלטים בה מצדדיה האחרים גילויים של איתנות ואף של אנטי-תרבות (דוגמה מובהקת: ג"ר לויים רבים בהתפתחות הביקורת ו"החקר הספרותיים בשנים האחרונות). הפיזור, אי היכולת לצרף ערכים ל"חשבון כולל — סימני ההיכר המובהקים של המצב הבלתי-תרבותי — ג"ר כיום בכל פינה בספרותנו כיום, זו, כאהה אופלית המומה בפואמה של ת.ס. אליוט, "לא תוכל לקשר כלום עם כלום". הביקורת והחקר — ב"גילוייהם העיוניים — אינם מתקשרים (ואף אינם חשים בצורך בקשר) עם היצירה החיה. היצירה כשלעצמה אינה קובעת יחסים ברורים בין חלקיה השונים. חקשר שבינה כולה לבין ההווייה התרבותית שמתוכה היא נ"ר בעת ואלוה היא אמרת לשוב הוא — במרבית המקרים — קשר של סימפ"טום בלבד. אין היא מפרשת את מהותה של הווייה זו; אין היא מגלה לה לעצמה את סודותיה הכמוסים. ה"מבקש להבין את סוד המדעקה שב"מצב הישראלי" יבקשנו לשווא ב"ספרות הישראלית. זו משקפת את ה"מצב — בחוסר הסדר והרציפות ש"בה — אך אינה ממקדת אותו.

כלפי חרץ ניכר בשנים האחרונות תהליך ירידתה של הספרות בחלל ה"

ריק המתרחב והתלך, שנפער עם הסתלקותם — בזה אחר זה — של היוצרים הוותיקים: שופמן, עגנון, שטיינמן, הוז, המאירי, שלונסקי, ווסמן, אלתרמן, לאה גולדברג. ה"מדובר הוא לא רק במסירתם של יוצרים בעלי שיעור קומה ויחוד ה"דמות, שהיא דרך הסבע והלק מ"סדר הדברים; אף לא בהפסד ש"הפסדנו כולנו בשל רומאן שלא נשלם או שיר שלא נכתב (ולמען האמת צריך לומר, שמרבית הסופרים שהלכו לעולמם סיימו את השלב היוצרי-הפורה בפעולתם הספרותית קודם שנסתיומו חייהם). המדובר הוא בהרגשה ה"ברגה, שלא נותרה כיום מערכת תרבותית-ספרותית, המסוגלת לקבל עליה את המשא שהיוצרים שנסתלקו נשארו — במבודד ובמלוכד, במריבה ובהסכס: לא משא הלשון, לא משא התרגום, לא משא הזיכרון הקיבוצי-הלאומי, לא משא המרד האיש ה"משמעותי כנגד המסורות הקיבוציות-הלאומיות, לא משא ההשתלבות ב"תרבות עולמית, לא משא ההתבצרות בתרבות יהודית. כאמור, אין פירוש הדבר שלא נשתיירה בעלי כשרון ב"ספרות, אנשים בעלי השגה אמנותית ורגישות לשונית, בעלי צורך בהבעה ואף בעלי יכולת של הבעה. לא נש"תיירה, מכל מקום, המערכת התרבויתית המלכדת, המצרפת אף את ה"ניגודים הריאלקטיים החריפים ביותר למסכת אחת. לא נתקיימה לשון ספי רותית-רוחנית אחת, שבה עשויים ל"דבר זה עם זה חלקי הספרות מ"מרחק של קטבים מנוגדים. בודאי, שופמן ועגנון, הוז ואלתרמן לא הצטרפו במודע למערכת ספרותית אחידה, אדרבא, לעתים קרובות הכלי טו הם עצמם ואלה שהקיפום את גקודות המחלוקת שביניהם יותר מ"אשר את גקודות המגע. אבל הם כולם קיבלו על עצמם קבלה מובנת-מאליה את הסכמי היסוד הסמויים של הספרות העברית; ספרות שלא נוצרה בעברית בדרך מקרה אלא בדרך הבחירה ה"מודעת בלשון (על כל המשמעות מ"בחירה זו בתחום ההכנעות החברתיות-התרבותיות) וממילא בדרך העמידה המודעת מול העבר הספרותי-התרבוית של הלשון. בתוך עמידה כזו היתה משמעות מוגדרת לא רק להתמסרות המלאה לזכרונותיו של עבר זה (עגנון, הוז). גם ההתנזרות מזכרונות אלה ויחס החשד כלפיהם (ברגר, שופמן) היתה אקט בעל משמעות תרבותית רבת חשיבות. ה"רוון" הסגנוני שנבע ממנה נשא את סימניה של הסתגנות המכוונת ולא את אלו של העוני ש"בלתי-ברירה. ההסכמים הסמויים של הספרות העברית הם שקבעו את מ"גדת ההתייחסות היסודית, שבתוכה שולב כל מעשה יצירה עברי וממנת הוקרנה משמעותו האמנותית והתרבוית תית הרחבה. בתוכה נתאפשרה פגישה משמעותית בין היצירה העברית לבין עולמות תרבותיים זרים (ומכאן ה"הצלחה העצומה של הספרות העברית לימי סליקנסון ועד לשלונסקי ושנהר בהפיכת נכסי צאן ברזל של ספרויות זרות ליצירות עבריות מקוריות). מ"כוחה נקבע גם העימות בין העברית הספרותית המסורתית לעברית המדורית הארצי-ישראלית בתוך הפרספק"טיבה בעלת עומקים לשוניים-תרבויתיים מופלגים. ההשתלבות במסגרת זו היחה כללית. מעבר להבדלי הטעם וניגודי הדורות והאסכולות שותפים לה יוצרי הספרות העברית החדשה ממגדלי וביאליק ועד לשרידי הספרות התיים עמנו היום. הצהרות על הינת"קות ממנה התגלו תמיד ככוב עצמי אם לא כנסינות של גניבת-דעת. כשם שנתבדו הצהרות ההינתקות שהשמיעו בשעתם שטיינמן ושלונסקי, שבאו כביכול, להתיק את הספרות כולה לצד חדש (בעליהן של הצהרות אלו, דווקא הם נתגלו במשך הזמן כ"מבססיה וכנאמניה הקנאים של ה"מסורת התרבותית-הלשונית הישנה ב"ספרות), כך מופרכת היתה מראש היחממותו של עגנון, שבא להתיק את עצמו, כביכול, אל תוך הישן ה"טרומי, לבטל את הקשר בינו לבין ביאליק, פרץ, ברדיצ'בסקי וברגר

ולהציג עצמו כממשיכם הישיר של בעלי האגדה ושל הרמב"ם (ראה נאור מ בעת קבלת פרס נובל). העושר ש"נתעשרה הספרות מכוח השתלבותה במסגרת זו רב היה וגם המחיר ש"שילמה בעד השתלבות זו היה גדול. כדי לעמוד על כך די לקרוא את תרגומי הסיפורת הקלאסית שלנו ל"לשונות זרות. המדיום הלשוני של סיפורת זו (עגנון הוז הם המדגימים המובהקים אך לא היחידים) הוא כל-כך סמיך, והנארגיה שהושקעה ב"גיבושו כה רבה, עד שהנותר אחר חי"סורו כמנהו כמה שנותר אחר הצאת צמחי-הים מסביבתם הטבעית. הקורא העברי, המצוי אצל יצירות הסיפורת במקורו, נעלב ואף נדהם בשעת ה"קריאה בתרגום. לפתע מתגלה, למשל, שיכולתו של עגנון בעיצוב דמות היא במקרה הטוב ביותר כשל מספר אי"רופי בינוני, וזו של הוז אף למדרגה זו אינה מגיעה. הגיבורה העיקרית ב"סיפורי שני המספרים הללו היא הלשון העברית החדשה-הישנה ב"עומקיה ובשיחזורי האורות שלה, וכ"שזו נעלמת נעלם העיקר. ממש כך נעלמת לחלוטין הרעננות של שירי אלתרמן ושלונסקי הטובים, נמר ריחה של החדשנות התוססת שבהם, ברגע בו אובדת התחושה במתח הריאלקטי שבין כוונת הלשון החדשניים והבסיס הסגנוני והמסורתי (אצל שלונסקי, הבסיס המליצי, הכמעט-משכילי), ה"משמשים בהם. אבדן התחושה כזה כרוך (ביחוד במקרה של שלונסקי) באיבוד יכולת ההנאה מן השירים על כל אשר בהם: עושר החרוז ומשחק הדמיון, הרגש והתגות. אמנם, יש גם צדדים אחרים לענין התנמכותה של ספי רותנו בתרגום, וראוי שיעויץ בו לחדד.

אין לומר, שהסכמי היסוד התרבויתיים-הלשוניים של ספרותנו בעבר הביאו לה ברכה בלבד, ושלא היה מקום לשאוף לביטולם ולהחלפתם. כאמור, דלדלו הללו כשם שהעשירו, פתחו תחומים כשם שהכשילו. תיסכ"לו, חסמו, ביטולם היה מרומ שאיפתה התרבותית-הספרותית של הציונות. כמשך שלושה וארבעה דורות ציפו הוגי הדעות הספרותיים-הציוניים ש"לצ" (למן אתר-העם: ראה הפישתו במהות הנכונה של לשון השירה ב"מאמרו המוקדם "הלשון וספרותה" לשחרור הלשון והספרות מ"סבל ה"ירושתי שלה. תקוותם זו נוגשמה סוף-סוף. אמנם, לא בבת-אחת באה התגשמותה. הופעתם של "בני-הארץ" בספרות לפני שלושים וחמש שנים לא הביאה אותה, אף כי הוכרז עליה בשעתו כאילו היא היא שהביאתה. כיום צריך להיות ברור, שמבחינת תולדות הספרות התרבותית לא היה בהופעה זו משום-וידוש רב. בעיקרו היתה היא המשך (על הרוב אפיגוני) של פעילות המערכת המוקדמת ולא הפיכתה על פיה, וכך רחוקים יותר ושמיר, גלאי זגורי מן ההתרחשות הספרותית שבאה אחריהם לא פחות ואולי גם יותר משרהוקים ממנה ברנר או אורי צבי גרינברג. ללא הבסיס הביוגראפי, ההשכלה, האווירה שעליהן התבססה הספרות העברית של העבר הקרוב, ניסו בני דור זה להטמיע עצ"מם בתוך מסגרותיה — לפעמים ב"הצלחה גדולה. הדוגמה המובהקת ב"יותר של הטמעה שלמה כזו, שנעשתה פתח ליצירה תשובה היא דוגמתו של יזהר, שהצליח באמצעות מערכות לשוניות שאובות מביאליק ומגנסין, לתרגומי ברקוביץ ושלונסקי וכו' ל"שלב עצמו בהווייתה של הספרות ה"עברית הקודמת לו כדי-כך, שגם יצ"ר רותני, ממש כאלו של עגנון, נובלות נבילה מבהילה בתהליך התרגום. אצל רבים אחרים לא היתה ההיטמעות שלמה. סימנים של מאמצים מודעים וחוסר אינטגרציה ניכרים בכל פי"נה. פעמים נעשה תהליך ההיטמעות למעין פארודיה בלתי-מכוונת על נ"ר שא החיקרי. מכל מקום, ה"נורמאלי" ואציה" המאווה הולכת ומגיעה סוף סוף. הצוקים הקשים והמכבידים של העבר הלשוני-הספרותי מתפוררים ו"הולכים, אך במקומם בא חול, חול, ים של חול. פה ושם נותרו עדיין

גבישים מוצקים. מהם משמשים בידי סופרים-ילדים כצשצועים למשחק ספי רותי; מהם משתבצים והולכים ב"מבנים ספרותיים קטנים אבל אותנ"טיים, במערכות אוטוריות אבל משמ"עותיות. רק ספורים, יחידים, החלו לעמוד עמידה גלויה ואחרית בפני הוויית החול החדשה. הווייתנו הרבים מתליקים עליה בלי דעת או אף מש"תכשכים בה בהנאה גואלה, מגלגלים בדפוסים עתונאיים שחוקים (שכן ה"קלישה ה"זורנאליסטי ולא הלשון ה"מדוברת, לשון הרחוב, הוא המולך כעת בכתיבה העברית הספרותית ה"מקובלת) כאילו היו מטבעות מאוצר המלכות של הדורות.

הספרות העברית במובנו המלא של המושג מסתלקת והולכת מעולמנו. במקום הספרות העברית באים דברי ספרות הנכתבים עברית, והללו נב"דלים ממה שקדם להם קודם כל במתח הלשוני שלהם — לאו דווקא בהוויית מיטאפיסיות של אמנות ודעות ב"הוויית סוציאליות-תיאטרויות, כפי ש"נהגו לטעון. מה שהיה בעבר מתוח עד לדחוק או משופע בסילסולי בא"רוק עד לאיבוד התואי, נעשה עתה, מחוץ למקרים בודדים של התבצרות אישית בטרור לשון ועירות, רפוי ו"מרדשל, אם קודם רקדה הספרות ר"י קוד בשלשלאות, עתה, משנשתחררה, מקרטעת היא קירטועים פתאומיים ו"חסי רציפות. מה שהיה קודם ב"בחינת משחק וירטואתי, הופך את הדוחק למעלה, נעשה עתה למשחק סתמי ומגושם (ראה השימוש שעושה עמוס עוז בסיפורו האחרון, "לגעת במים לגעת ברוח", בלשון תרגומי של שלונסקי מן הספרות הרוסית. אגב, כשם שעגנון מפסיד בתרגום כך עמוס עוז מרויח בו. מיכאל שלי, ויותר מזה, "עד-מוות", השתפרו בנוסחם האנגלי במידה ניכרת ביותר לעומת מקורם העברי). כך הספרות בכללה, בשפך השירה שלה, באבק הפרווה.

קיימים, כמובן, הנסיונות המפוי"רים והמפורדים של יחידים, המתאמ"צים — כל אחד בפינתו — לצור צורות חדשות במדיום הנוזל. כלפיהם ח"ר טאת הביקורת שלנו חטא כבד. תחת שתרכו את עצמה במאמץ של הגדרת נסיונותיהם, בקביעת דרגות ההבדל בין המבנים שלהם, אפילו הם רופפים ונמוכים, לבין גלי החול שמסביב, מטשטשת היא הבחנות ודרגות, דנה בכל גשימה אחת. הן מהבנת קשייהם וצניעות הישגיהם בתורת פועלי-תר"בות בודדים במציאות אדישה כמו גם מהבנת המשותף להם בעצם בדידותם עשויה שתצמח ראשיתה של הכרה בעיקריה של מערכת ספרותית חדשה, שאולי היא הולכת ומתחווה לאיטה גם בימים הקשים האלה.

"ימי המלחמה"
בהוצאת המרכז לתרבות

לרשימה כאת מר ישעיהו אביעם על הספר, "ימי המלחמה" שפורסמה ב"מעריב" לספרות ב"11.1.74:

הקובץ הוצא על-ידי המרכז לתר"בות ולחינוך של ההסתדרות בשיתוף חברת העובדים ומפעלי תרבות בע"מ. אנו, העורכים, עשינו כשם, "המרכז" את מלאכת העריכה.

המרכז לתרבות הועיד מהדורה מיוחדת לחיילי צה"ל הפצועים וה"מתלימים ואילו אחרת — מופצת ב"ציבור הרחב.

שלמה טנאי, נהמן תמיר

תיקון טעות

ברשימתו של דוד לאור על גליון המאה של בטאון עדת השומרונים "א.ב.", שנתפרסמה במדור הספרותי של "מעריב" מן ה"18 ביאנואר, נפלה טעות מצערת. תוך הדגשת הניגודים בין הדו-שבועון, זאת ה"ארץ" ו"א.ב." הודפס שם — גם הרמה הבללית (של שני הבטאונים) היא "שהיה" וצ"ל, כמובן — "אינה שווה".